

УДК 336.717.111

А.В. РЕУЦЬКИЙ, Кримський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДОПИТ СВИДКІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА ОБІГУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

Ключові слова: платіжна картка, методика розслідування злочинів, допит

При розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток найчастіше проводиться допит (за вивченими кримінальними справами – 100 % випадків). Кримінально-процесуальний кодекс України (статті 107, 143–146, 166–171, 201, 300, 303, 304, 308 і 311) досить докладно регламентує порядок проведення цієї слідчої дії, права й обов'язки осіб, які беруть участь у ньому. Основні організаційні, психологічні й криміналістичні аспекти допиту ретельно досліджено В.Є. Богінським, В.О. Коноваловою, В.С. Комарковим, М.І. Порубовим, В.Ю. Шепітьком [1–4] та іншими вченими-криміналістами.

Заслуговує на увагу думка В.Ю. Шепітька стосовно того, що за своєю сутністю допит – це процесуальна дія, яка становить собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, які беруть участь у ньому, спрямований на одержання даних про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [5].

При розслідуванні злочинів у розглядуваній сфері, внаслідок особливості предмета допиту та кола осіб, які можуть виявитися в справі підозрюваними (обвинуваченими), свідками, допит має певну специфіку. Так, крім підозрюваних та обвинувачених можуть бути допитані працівники: а) підприємства, що виготовляє платіжні картки; б) банківської установи, які займалися відкриттям і обслуговуванням рахунку за платіжною картокою;

в) процесингового центра; г) банківської установи, які займаються обслуговуванням підприємств, що приймають платежі за платіжними картками; д) підприємства, що обслуговує розрахунки платіжними картками (керівники, оператори, касири, продавці, працівники внутрішньої служби безпеки тощо); е) органів державної реєстрації, податкової служби і дозвільної системи; є) потерпілі від злочину; ж) інші особи, про яких у слідчого є дані, що вони володіють інформацією, яка його інтересує.

Через те, що чисельність осіб, яких необхідно допитати як свідків при розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток є досить великою, при визначенні кола й черговості допитів слідчому слід виходити з обсягу інформації, якою вони можуть володіти та сформованої на цей момент слідчої ситуації.

Предметом допиту за розглядуваною категорією справ є обставини: а) де, коли й ким учинено злочин; б) спосіб його підготування, вчинення і приховування; в) де особа придбала спеціальні знання й навички щодо виготовлення та обігу платіжних карток і хто їй допомагав у цьому; г) часовий проміжок, протягом якого вчинялися злочини; д) за чиєю допомогою вчинено злочини (число співучасників, їх ролі, відомості про них); е) мотиви вчинення злочинів; є) зв'язки злочинців, у тому числі міжнародні; ж) за допомогою яких технічних засобів було вчинено злочин; з) де, ким і за яких обставин придбано устаткування й матеріали для виготовлення платіжних карток і сліпів, фіктивних банкоматів й устаткування для зняття інформації з каналів зв'язку між банківськими установами, процесинговими центрами та банкоматами; и) причини й умови, що сприяли вчиненню злочину та ін.

Вивчення узагальнення даної категорії кримінальних справ показав, що тільки близько 75 % допитів були результативними, що зумовлено поганою підготовкою слідчих до цього процесу.

Необхідно погодитися з В.Ю. Шепітьком, що підготовка до допиту передбачає потребу

вивчення соціально-психологічних даних про допитуваного, його характеру, темпераменту, рівня інтелекту, способу мислення, схильності до референтної групи, способу життя, виховання в родині. Вивчення особи допитуваного дозволяє обрати найбільш доцільний час допиту, визначити послідовність допиту декількох свідків або обвинувачених, установити психологічний контакт із допитуваним, обрати найбільш ефективні прийоми, способи виховного впливу, а також оцінити отримані показання [6]. При цьому слід враховувати, що допитувані за даною категорією справ свідки, підозрювані, обвинувачені найчастіше мають вищу освіту, високий інтелект та ранг рефлексії, досконало володіють спеціальними знаннями і термінологією, часто взагалі не зрозумілими слідчому. У зв'язку з цим при підготовці до допиту треба приділити увагу ознайомленню зі спеціальною літературою; відновити в пам'яті результати огляду місця події, документів та інших предметів; з'ясувати особливості виготовлення та обігу платіжних карток. До того ж, слідчому потрібно деталізувати показання допитуваного постановкою уточнюючих запитань, що розкривають зміст тих чи інших термінів і визначень, уживаних допитуваним.

Видається за доцільне для участі в допиті запросити спеціаліста в галузі обігу платіжних карток, що «забезпечить правильність використання та пред'явлення в ході допиту доказів-документів, правильність формулювання питань до допитуваного і точність запису в протоколі допиту формулювання його відповідей на поставлені питання... Будь-яка неточність у формулюванні та записі питання або відповіді в протоколі допиту може виключити наступну кримінальну відповідальність допитуваного» [7].

Показання потерпілих і свідків посідають важливе місце в матеріалах кримінальних справ. Їх повнота і правдивість залежать від вирішення певних тактичних завдань, а саме:

– правильного окреслення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування, і послідовності їх допиту;

– визначення можливої заінтересованості свідків у тих чи інших результатах розслідування або залежності від осіб, які заінтересовані в цьому;

– нейтралізації чинників, які негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від давання показань, неправдиві свідчення);

– урахування соціальних і психологічних особливостей допитуваних;

– вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань [8].

При розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток свідків доцільно умовно поділити на такі групи: 1) особи, які безпосередньо виявили злочин і затримали підозрюваного, – продавці, касири, працівники внутрішньої служби безпеки, оперативні працівники міліції, СБУ та ін.; 2) свідки, які були присутні при його вчиненні; 3) особи, яким можуть бути відомі окремі обставини злочину, – працівники банківських установ, процесингового центра та ін.; 4) родичі злочинців, їх друзі, знайомі, товариші по службі, колеги по роботі.

На початковому етапі розслідування належить допитати свідків першої групи. Як правило, ці особи дають правдиві показання. Проте в показаннях продавців і касирів можуть мати місце суперечності внаслідок того, що внутрішніми інструкціями підприємства (інструкціями й наказами банківської установи) передбачено певний порядок здійснення розрахунків платіжними картками, а якщо він був порушений, ці особи можуть спотворювати інформацію з метою уникнути притягнення до дисциплінарної відповідальності.

При допитах свідків першої групи варто з'ясувати докладну інформацію щодо обставин виявлення злочину й затримання злочинця, часу й місця вчинення злочину. Для цього їм необхідно поставити такі основні запитання: 1) хто і за яких обставин виявив злочин; 2) що саме їх насторожило при здійсненні операції платіжною картою (зовнішній вигляд картки чи сліпу викликав підозру, підпис

її пред'явника не відповідав підпису на картці, платіжна картка не пройшла авторизацію або знаходилася в стоп-листі, у пред'явника платіжної картки не виявилось документів, що засвідчують особу, або він поведився неспокійно, нервував тощо); 3) яка сума підлягала оплаті; 4) чи вилучалася платіжна картка або сліп і де й у кого вона/він в цей час знаходиться; 5) де, як, коли і за яких обставин здійснено затримання; 6) хто був присутнім при затриманні особи й виявленні ознак злочину; 7) характер дій злочинця в момент учинення злочину (чи не намагався він викинути чи знищити які-небудь предмети, попередити кого-небудь, його поведінка в момент затримання); 8) який спосіб учинення злочину; 9) скільки осіб брали участь у вчиненні злочину, відомості про них; 10) роль кожного учасника злочинної групи, характер їх дій; 11) чи знає допитуваний законного власника платіжної картки? Цей перелік має загальний характер і визначається слідчою ситуацією.

При допиті свідків, присутніх під час затримання (покупці, касири, продавці) треба з'ясувати: 1) наскільки знервовано поведився підозрюваний перед затриманням; 2) чи не просив він сховати платіжні картки, сліпи або документи, що засвідчують особу; 3) чи не викинув підозрюваний які-небудь предмети при затриманні; 4) чи був хто з підозрюваним до або під час учинення злочину; 5) на чому він під'їхав; 6) чи супроводжував хто його, їх число, прикмети, ознаки кожного з них; 7) чи телефонував підозрюваний кому-небудь до або під час учинення злочину, про що розмовляв. Якщо особа не була затримана, свідкам треба поставити ще й такі запитання: який вигляд мав злочинець; куди й на чому зник з місця події?

При допиті свідків третьої групи необхідно враховувати, що деякі з них можуть бути співучасниками вчиненого злочину. Так, при вчиненні злочину шляхом створення фіктивної фірми засновники, керівники та продавці даного підприємства залучені до злочинної діяльності.

Злочини, вчинені з використанням підроблених платіжних карток з неякісно нанесеною

на них поліграфією або взагалі з її відсутністю, також з великою ймовірністю припускають наявність у злочинця співучасників серед продавців і касирів, що приймають до оплати платіжні картки. До того ж аналіз та узагальнення кримінальних справ дозволяє зробити висновок, що близько 37 % реквізитів платіжних карток були одержані злочинцями саме в працівників підприємств, що обслуговують розрахунки платіжними картками.

Під час допиту працівників і керівників таких підприємств, треба з'ясувати: 1) час роботи на підприємстві; 2) коло їх функціональних обов'язків; 3) знання внутрішніх інструкцій підприємства чи банківської установи щодо порядку розрахунків платіжними картками; 4) знання технології обігу платіжних засобів; 5) чи пред'являлася платіжна картка з певним номером до оплати, якщо так, то за який товар; 6) чи не викликала платіжна картка підозру в тому, що вона справжня; 7) на яку суму проводилась операція платіжною картою; 8) хто пред'являв її, його прикмети, поведінка; 9) чи пред'являлися даною особою інші платіжні картки; 10) чи пред'являв хто-небудь ще дану платіжну картку до оплати; 11) які документи надав для посвідчення особи пред'явник платіжної картки; 12) чи не викликали дані документи сумнівів у їх справжності; 13) був пред'явник платіжної картки один чи з іншими особами, їх прикмети; 14) чи траплялося подібне раніше, якщо так, то в кого; 15) чи не помічали дивну поведінку працівників; 16) яка була сума виторгу в день учинення злочину; 17) яка середня щоденна сума виторгу підприємства; 18) кількість операцій платіжними картками в день учинення злочину; 19) які середні кількісні щоденні показники операцій платіжними картками; 20) чи звертався хто-небудь раніше із заявою про злочин у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, а якщо зверталися, то скільки осіб, яка сума операцій, чи ведеться облік опротестованих платежів за платіжними картками; 21) хто з працівників підприємства, організації, установи, фірми, компанії міг сприяти вчиненню злочину.

При підозрі, що підприємство створено для вчинення злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, цим особам необхідно також поставити такі запитання: 1) з якою метою було створено дане підприємство; 2) хто його фінансував і на яких умовах; 3) де знаходяться офісні, складські, виробничі приміщення і сховища; 4) хто є справжнім власником підприємства; 5) хто здійснював підготовку пакету установчих документів і дії з державної реєстрації підприємства або внесення змін до установчих документів; 6) компетенція допитуваного та інших посадовців, коло їх організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, повноваження щодо вчинення правочинів; 7) хто готував і підписував фінансово-господарські документи для подання контрагентам; 8) чи існували виробничі можливості (штат, обладнання, досвід) для виконання укладених правочинів; 9) з якою метою використовувались одержані від контрагентів грошові кошти; 10) порядок організації обліку та звітності на підприємстві; 11) якими документами підтверджується дійсне використання грошових коштів; 12) чи оберталися одержані безготівкові грошові кошти на готівку; 13) хто складав і підписував платіжні доручення і подавав їх до банківської установи; 14) яке нерухоме майно є у власності та його місцезнаходження; 15) який є автотранспорт (службовий, особистий), де він знаходиться [9].

У працівників підприємства, яке виготовляє платіжні картки, може бути одержана інформація стосовно: а) внутрішніх інструкцій, правил, наказів, що регламентують порядок їх виготовлення і відвантаження контрагентам; б) порушення цього порядку; в) ведіння обліку виготовлених платіжних карток і контроль за їх переміщенням на підприємстві; г) виявлення випадків пропажі платіжних карток (якщо такі випадки є, то яка їх кількість і чи встановлено особу, відповідальну за пропажу) і притягнення винних до відповідальності; д) спроби придбати партію платіжних карток (декілька штук), призначену для відванта-

ження в банківську установу (якщо так, то ким, коли й за яких обставин) та ін.

У співробітників банківської установи, які займалися відкриттям та обслуговуванням рахунку по платіжній картці, необхідно з'ясувати: 1) які інструкції, правила й накази регулюють порядок випуску банківською установою в обіг платіжних карток; 2) якого виду можуть бути платіжні картки, емітовані банківською установою, і який режим їх використання; 3) яким чином і хто здійснює персоналізацію платіжних карток; 4) механізм одержання клієнтом платіжної картки; 5) як реалізується режим конфіденційності в банківській установі, чи були випадки його порушення, коли, ким і за яких обставин; 6) чи ведеться контроль за безпекою даних і хто його здійснює; 7) права й обов'язки контролюючих органів; 8) чи перевіряється виконання працівниками своїх обов'язків; якого роду були перевірки, їх результати; 9) чи не було збоїв у роботі програм, комп'ютерного устаткування, електронних мереж, засобів захисту комп'ютерної інформації; 10) на підставі чого, коли й кому видавалася конкретна платіжна картка; 11) які документи пред'являлися для її одержання; 12) чи опротестовувалися платежі по даній платіжній картці; 13) чи є заяви про крадіжку платіжної картки чи втрату; 14) чи є матеріали внутрішньої перевірки за даними фактами; 15) чи перебуває дана платіжна картка в стоп-листі; 16) хто із працівників поводить підозріло, звертається з проханнями допомогти здійснити окремі операції по платіжній картці, виконує не свої функціональні обов'язки; 17) хто звільнився за останні півроку, мотив звільнення й т.д.

У працівників процесингового центра треба з'ясувати такі обставини: наявність внутрішніх інструкцій, правил, наказів, що регламентують порядок моніторингу по платіжних картках; чи проводився моніторинг по конкретній платіжній картці; де й коли по ній були здійснені розрахунки; в яких випадках поведінка держателя платіжної картки вважається підозрілою, чи виявлялася така поведінка щодо держателя конкретної платіжної картки

(якщо так, то які заходи були вжиті); чи не було збоїв у роботі програм, комп'ютерного устаткування, електронних мереж, засобів захисту комп'ютерної інформації.

У працівників банківської установи, які займаються обслуговуванням підприємств, що приймають платежі платіжними картками, можна з'ясувати: які інструкції, правила й накази регулюють порядок обслуговування даних підприємств і чи не були вони порушені при укладенні договору з конкретним підприємством; можливості банківської установи по обслуговуванню платіжних карток; яка саме особа уклала договір з боку підприємства і на підставі яких документів; коли укладено договір з підприємством на обслуговування платіжних карток і які обов'язки сторін за цим договором; який механізм розрахунків платіжними картками передбачено за останнім і яке устаткування було поставлено підприємству; хто встановлював устаткування й налагоджував зв'язок між підприємством і банківською установою; як реалізовано захист мереж і даних на підприємстві і хто за це відповідає; чи були випадки порушення захисту мереж і витоку даних, ким, коли і як вони були здійснені; чи не було збоїв у роботі програм, комп'ютерного устаткування, електронних мереж, засобів захисту комп'ютерної інформації; хто, коли й за яких обставин інтересувався технологією обігу платіжних карток та їх реквізитами; який щоденний і загальний виторг підприємства за певний період за операціями з платіжними картками; яка кількість сліпів щодня здається в банківську установу; чи надходили від підприємства сліпи, що викликають підозру в їх справжності; хто помітив, що сліпи підроблені і за якими ознаками; яка кількість платежів за платіжними картками у цьому підприємстві була опротестована держателями; хто з працівників підприємства міг сприяти вчиненню злочину.

При допиті свідків четвертої групи слідчий повинен пам'ятати, що ці особи через близькі стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, могли брати участь у підготовці, вчиненні або

приховуванні злочину, а через небажання псувати відносини з ними дуже часто дають необ'єктивні показання. Як слушно відзначається в криміналістичній літературі, лінію поведінки цієї групи свідків готують самі підозрювані й обвинувачені. В осіб цієї групи мають бути з'ясовані: а) дані про особу злочинця, його спосіб життя, інтереси й захоплення, звички, спеціальні знання, вміння і навички; б) відомості про характер учиненого злочину; в) звідки злочинець міг одержати інформацію про справжні платіжні картки; г) як давно він міг займатися цією злочинною діяльністю; д) хто ще міг учинити такі злочини; е) де може бути приховано викрадене майно (товари, гроші, цінності); є) чи є у злочинця зв'язки з працівниками банківських установ, процесингових центрів, продавцями й касирами підприємств, що обслуговують розрахунки платіжними картками.

Крім даних щодо фактичних обставин справи, у свідків з'ясовуються: стосунки між ними й обвинуваченими; наявність у їх розпорядженні документів, неофіційних записів, що підтверджують показання; чи не відомі їм інші факти незаконних дій та особи, які можуть підтвердити правильність свідчень [10]. Одержана інформація допоможе слідчому орієнтуватися при допиті підозрюваного, а також установити з ним психологічний контакт.

Перебіг і результати допиту важливих свідків доцільно фіксувати за допомогою технічних засобів, які необхідно заздалегідь підготувати, що дозволить уникнути втрати важливої доказової інформації, сприятиме всебічності, повноті й об'єктивності дослідження спірних обставин справи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богинский В. Е. Рефлексивное управление при допросе : учеб. пособие / В. Е. Богинский. – Х. : Юрид. ин-т, 1983. – 52 с.
2. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 156 с.

3. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Н. И. Порубов. – Мн. : Высш. шк., 1978. – 175 с.
4. Шепитько В. Ю. Тактика допроса : текст лекции / В. Ю. Шепитько. – Х., 1992. – 22 с.
5. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 2002. – 218 с.
6. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепитька. – 2-є вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2004.
7. Александров И. В. Налоговые преступления: Криминалистические проблемы расследования / И. В. Александров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002.
8. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Вид-во Унту внутр. справ, 2000.
9. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємства: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Білоус ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 148–149.
10. Матусовский Г. А. Экономические преступления: Криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999.

Реуцький А. В. Допит свідків при розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток / А. В. Реуцький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 607–612 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12ravopk.pdf>

Визначено коло осіб, яких можна допитати за розглядуваною категорією справ, предмет їх допиту, наведено певні групи (категорії) свідків і підкреслено специфічність їх допиту, узагальнено перелік типових запитань, які мають бути з'ясовані під час допиту різних осіб.

Реуцький А.В. Допрос свидетелей при расследовании преступлений в сфере изготовления и обращения платежных карточек

Определен круг лиц, которых можно допросить по рассматриваемой категорией дел, предмет их допроса, свидетели распределены на группы и выделены специфические черты их допроса, обобщен перечень типичных вопросов, которые выясняются во время допроса свидетелей.

Reutskiy A.V. Examination of Witnesses in the Investigation of Crimes in the Sphere of Production and Circulation of Payment Cards

A circle of persons who can be questioned in such cases, the object of their interrogation, witnesses divided into groups and identified the specific features of their interrogation, generalized list of typical questions that are being investigated at the time of examination of witnesses.